

JUHÁSOVÁ, Jana: MELANKÓLIA A ZÁ-ZRAK. PROGRESÍVNE POSTUPY V SPIRITUÁLNEJ LYRIKE. Ružomberok: Verbum, 2019. 164 s.

Anna Bukovinová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.2.12>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7045-1101>

L iterárna vedkyňa, kritička a vysokoškolská pedagogička Jana Juhášová sa vo svojich výskumných projektoch dlhodobo a systematicky zameriava na reflektovanie modernej slovenskej poézie, predovšetkým ponovembrového obdobia, pričom zohľadňuje najmä špecifiká spirituálnej lyriky. Výsledkom jej vedeckej činnosti sú nateraz dve monografické práce *Od symbolu k latencii. Spirituálna téma a žáner v súčasnej slovenskej poézii* (2016) a *Litaničná forma od avantgardy po súčasnosť* (2018), v ktorých sledovala vzťahy medzi významotvornými a tvarotvornými princípmi náboženských, prípadne biblických žánrových modelov (modlitba, žalm, litanie a i.) v komparácii s textami súčasnej spirituálnej tvorby, kde sa zrkadlí snaha básnikov o prekonávanie tradície s invenčným využívaním rôznych tvorivých postupov. Pri svojej práci využíva nielen literárnovedné postupy, ale i podnety z iných vedných disciplín, zároveň sleduje presahy literatúry k iným druhom umenia a uplatňuje tiež vlastný kritický nadhľad, keďže básnické texty kvalitatívne selektuje s ohľadom na súlad medzi uplatňovaním etických a estetických kategórií. Samozrejme, tento aspekt je dôležitý pre kvalitnú literárnu tvorbu vo všeobecnosti, no v spirituálnej lyrike má osobitý charakter, pretože niektorí autori sa pri písaní textov spirituálneho ladenia mimovoľne spoliehajú na sugestívnosť vybranej témy bez toho, aby pri jej básnickom stvárnení zohľadnili aj estetické kritériá.

Podobné východiská uplatňuje J. Juhášová aj v najnovšej publikácii *Melankólia a zá-zrak* (2019), ktorá má charakter učebného textu, resp. kompendia pre začínajúcich autorov. Podľa jej vlastných slov vzniklo kompendium na základe skúseností získaných počas pedagogického pôsobenia na stredných a vysokých školách, ale takisto v nadväznosti na literárne súťaže pôvodnej tvorby a interpretácií spirituálnej lyriky, kde býva J. Juhášová už pravidelne členkou poroty. V týchto súvislostiach obsahuje kompendium súbor aktuálnych poznatkov reflektujúcich najnovšie literárnovedné výskumy zamerané na súčasnú slovenskú spirituálnu poéziu, takže je určené najmä čitateľom s hlbším záujmom o spirituálnu lyriku, ale prierezovo sa zaoberá aj výkladom základných literárnovedných kategórií (v tradičných i novších literárnych realizáciách), ktoré sú predmetom výučby. Je teda vhodné i pre študentov a prípadne, ako didakticko-metodická pomôcka, aj pre učiteľov. Učebnicový charakter sa prejavuje na úrovni kompozičného usporiadania (text je členený na menšie prehľadné segmenty, cez čiastkové rozpracovanie smeruje k hlbkému výkladu problematiky), ale tiež v podobe cvičení, otázok na zamyslenie, podnetov na diskusiu a vlastné uvažovanie o téme, ktoré majú interaktívnu povahu, takže čitateľa vedú k aktívnemu nadobúdaniu poznatkov, pričom okrem prehlbovania teoretického poznania umožňujú rozvíjať aj schopnosti a zručnosti potrebné

k vlastnej tvorivej činnosti. Skúsenosti zo školskej praxe sa do textov premietajú aj vo forme afektívnych cieľov, implicitne prítomných v interpretáčnych častiach práce, ale najmä v reflexívnom uvažovaní autorky o rôznych aspektoch života aj umenia.

Publikácia kontinuálne nadväzuje na predchádzajúce autorkine práce, a to tak výskumnou problematikou (texty slovenských spirituálnych básnikov a poetiek v kontexte 20. a 21. storočia), ako i zvolenými metodologickými prístupmi. V súlade so špecifikami spirituálnej lyriky, ktorej námetové zdroje majú primárne mimoliterárne súvislosti a v slovenskom kultúrnom priestore odkazujú najmä na tradíciu kresťanstva, J. Juhásová funkčne využíva, podobne ako aj v predošlých výskumoch, poznatky z oblasti humanitných vedných disciplín (osobitne teológie, filozofie, religionistiky a psychológie náboženstva). Okrajovo však zohľadňuje aj princípy príznačné pre iné druhy umenia (výtvarné umenie, dramatické umenia) či pre oblasť prírodných vied (matematika, fyzika), pričom zvolené prístupy ďalej dopĺňa o teoretické uvažovanie nad aktuálnymi životnými a civilizačnými fenoménmi, často s univerzálnou platnosťou. Prostredníctvom variovania rôznych metodologických východísk, spolu s uplatňovaním komparatívnych metód v procese vlastného empirického čítania textov, zachytáva sledovanú problematiku v relatívnej komplexnosti, no zohľadňujúc didaktický rozmer publikácie tému cielene nevyčerpáva, ale necháva priestor na polemické úvahy i cizelovanie interpretačných záverov aj samotným čitateľom.

Rovnako ako v skorších prácach, aj tu J. Juhásová funkčne uplatňuje paradigmu kategórií z rôznych literárnovedných disciplín, osobitne z teórie literatúry (autor, lyrický subjekt, lyrická postava, žáner, kompozícia, jazyk, štýl, obraznosť a i.), ale s ohľadom na prijímateľov publikácie (študenti vysokých a stredných škôl, učitelia) jednotlivé kategórie nasvecuje z rôznych uhlov pohľadu a dopĺňa ich o početné príklady zo sféry umenia, prípadne z okruhu rôznych životných situácií. Okrem toho výrazne posilňuje kritickú líniu: kým v textovej vrstve ide

o široký výber kritických recenzií, na intencionálnej úrovni ide o zámer podnietiť a rozvíjať samostatné literárnokritické myslenie recipientov – začínajúcich autorov.

J. Juhásová nadväzuje vo svojom výskume na zistenia viacerých slovenských literárnych vedcov, výberovo (v abecednom poradí) napríklad Jána Gavuru, Stanislavy Chrobákovej-Repár, Mariána Milčáka, Dereka Rebra, Jaroslava Šranka a Jána Zambora, teda bádateľov, ktorí sa systematicky venujú výskumu modernej slovenskej poézie. V kompendiu sa čiastočne vrátila k viacerým svojim už uverejneným štúdiám (časopisecky alebo knižne), pričom vybrané fragmenty z nich umiestňuje do nových kontextov a súvislostí. Erudovanosť autorky sa okrem výbornej orientácie v odbornej literatúre prejavuje aj v selekcii primárnych zdrojov (básnických textov zo slovenskej a svetovej literatúry), ktoré jej slúžia ako demonštračný materiál.

Okrem kompozičného rámca úvodu a záveru pozostáva publikácia z desiatich kapitol, ktoré sú významovo prepojené, vzájomne sa podmieňujú a majú pevne stanovenú štruktúru. Vstupnú časť kapitoly predstavuje teoreticko-reflexívne uvažovanie nad vybraným čiastkovým problémom, kde J. Juhásová zohľadňuje staršie aj aktuálnejšie literárnovedné výskumy spolu s relevantnými mimoliterárnymi presahmi. Od teoretickej reflexie potom prechádza k selekcii konkrétnych básnických alebo literárnokritických textov („textových inšpirácií“) s ohľadom na súvislosti umožňujúce realizáciu konfrontačných typov interpretácií. Empirickému čítaniu textových materiálov a analyticko-interpretáčným sondám do jednotlivých diel predchádzajú „interpretačné podnety“ vo funkcii interaktívnych úloh vedúcich čitateľa k samostatnému tvorivému uvažovaniu nad možnosťami interpretácie. V závere kapitoly sú uvedené výbery z odbornej literatúry a relevantnej básnickej tvorby, aj s bibliografickými údajmi a so stručnými komentármi, čo čitateľovi poskytuje impulzy na ďalšie samoštúdium.

Úvod publikácie plní predovšetkým motivačnú funkciu, keďže okrem úvodného slova autorky obsahuje aj citáty z tvorby rôznych

202 umelcov a bádateľov (napríklad škótsky básnik William Letford, český kňaz a prírodovedec Marek Orko Vácha a i.) predznamenávajúce tematické zameranie práce, no zároveň sa zaoberá konceptualizáciou pojmov (spiritualita – náboženstvo – umenie), ktoré sú pre metodologickú koncepciu kompédia kľúčové.

Prvá kapitola s názvom *Zopár užitočných zamyslení: má spirituálna lyrika vlastné hodnotové normy?* konkretizuje úvodnú konceptualizáciu a v súlade so vzťahom medzi náboženskou tradíciou (viazanou na cirkevnú dogmatiku) a špecifikami umenia (princípy individualizmu a slobodného sebvýjadrenia) skúma aspekty kvalitnej modernej spirituálnej výpovede. Je pozitívne, že si autorka od skúmanej témy zachováva odstup a kvality spirituálnej tvorby neposudzuje len na základe hodnotových noriem oficiálnych konfesíí alebo z opačnej perspektívy (úplného odmietania nábožensko-religiózných zdrojov), ale kritériom jej hodnotenia je najmä súlad medzi etickými a estetickými princípmi i schopnosť autora invenčne stvárniť konvenčné prvky. Príkladom takejto symbiózy sú pre J. Juhásovú texty katolíckych básnikov inklinujúcich k prekračovaniu stereotypov a k umeleckej progresívnosti – napríklad Rudolf Dilong a jeho skladba *Čo som chcel v Paríži* zo zbierky *Mesto s ružou* (1939), kde básnik pracuje s princípmi charakteristickými pre Apollinairovo *Pásmo* (spôsoby uplatňovania rôznych progresívnych postupov v poézii básnikov katolíckej moderny, napríklad cez usúvzťažňovanie sakrálnych a profánnych prvkov, autorka podrobnejšie reflektovala už v monografii *Litanická forma od avantgardy po súčasnosť* v kapitole *Litánie v poézii nadrealistov a básnikov katolíckej moderny*).

V časti *Čo je „estetické náboženstvo“ a aká je jeho funkcia?* sa J. Juhásová zamerala na explikáciu pojmu „estetické náboženstvo“ a na skúmanie podôb a funkcií jeho uplatňovania v textoch tzv. spoločenskej kritiky (napríklad Charles Baudelaire, Jozef Urban, Ivan Kolenič a i.), prípadne v básňach s výraznými spirituálnymi presahmi (Zbigniew Herbert, Marion Poschmann, Ivan Krasko a i.). Prostredníctvom komparácie viacerých básnických tex-

tov a s ohľadom na fenomén tzv. estetizácie sa jej podarilo dokázať, že „používanie religióznych motívov či symbolov v priestore umenia bez toho, aby mali apriori náboženské významy“ (s. 27), nesmeruje automaticky k dehonestácii náboženských východísk, lebo aj napriek subverzívnej alebo kontroverznej nadväznosti na oficiálnu predlohu využívajú „nenáboženski“ autori symbolickú nasýtenosť sakrálnych obrazov funkčne – s využitím tenzie medzi hodnotovo vysokými a nízkymi prvkami smerujú ku kritike spoločensko-kultúrnych stereotypov. V spirituálnej lyrike sa potom estetické náboženstvo zrkadlí v uprednostňovaní iných než náboženských obrazov, pričom autori hľadajú také symboly, ktoré dokážu „sugestívnejšie vyjadriť alebo podčiarknuť“ (s. 29) ich myšlienkové poslanstvo. Autorka teda poukazuje na to, že využívanie nábožensko-religiózne symboliky nemusí v poézii automaticky smerovať k spirituálnym významom, zatiaľ čo spirituálna báseň môže vzniknúť aj na podklade motivického inventára z mimonáboženskej proveniencie.

Tretia kapitola *Prečo máme toľko podôb subjektu? O prvom z nich – ten, ktorý sa nemilosrdne obnažuje* sa zaoberá problematikou lyrického subjektu, pričom skúma vzťahy medzi jeho tradičnými a modernými realizáciami. Aj napriek tomu, že v súčasnej poézii sa prejavujú najmä tendencie k zväčšovaniu vzdialenosti medzi autorským a lyrickým „ja“, teda k problematizovaniu identity subjektu, autorka si všíma texty s prvkami zosilneného subjektivismu, resp. autoštylizácie (napríklad báseň *Posolstvo* od Viery Markovičovej-Záturreckej), ktoré konfrontuje s básňami uplatňujúcimi princípy sebaíronie, tlmenej expresívnosti a vecného vyjadrovania (napríklad báseň Silvie Kaščáckovej *Aké ľahké je kŕmiť leva*). Na podklade týchto konfrontačných interpretácií dokazuje, že reflektovanie „tabuizovaných tém duchovného života“ (s. 46) v podobe „spovedného“ typu písania sa môže realizovať aj prostredníctvom obnažovania ľudského vnútra (v odlišných dikciách a štylizáciách), pričom poukazuje na to, že tradícia „poézie osobnej výpovede“ (s. 41) pretrváva v spirituálnej lyrike až do súčasnosti.

V dvoch nasledujúcich častiach (*Hypostáza subjektu – užitočné podnety z epiky a Lyrika masky – postava inšpirovaná drámou*) sa J. Juhásová v komparácii s gestom sebaodhalovania v pozícii lyrického „ja“ venuje typológii lyrického subjektu s ohľadom na objektivizáciu výpovede a úmyselné budovanie „sebaodstupu“. Predmetom skúmania sú špecifické lyrické kategórie (hypostazovaný subjekt a lyrika masky), príznačné najmä pre ponovembrovú slovenskú poéziu, pričom ich osobitosť spočíva primárne v kontaktoch s inými literárnymi druhmi (epikou a drámou). S oboma kategóriami autorka pracovala už v monografických prácach (najmä v publikácii *Od symbolu k latencii*), no v kompendiu skúma funkčnosť ich využitia na podklade viacerých textových materiálov so zameraním na texty spirituálnej lyriky (autorov ako napríklad Z. Herbert, Janko Silan, M. Milčák, J. Gavura, Joe Palaščák).

Uplatňovaním progresívnych postupov v spirituálnej poézii s ohľadom na rozmer ozvláštnenia sa zaoberá aj šiesta kapitola *Nekonvenčnosť jazyka a štýlu*, kde sa autorka zameriava hlavne na kompozično-výrazovú stránku básní v kontexte prekračovania zaužívaných tvorivých princípov. Predmetom jej záujmu je narušenie tradičného motivického spektra spirituálnych básní s využitím lexiky, ktorá je primárne súčasťou neumeleckých žánrov (protokol, medicínska správa, vedecká schéma a i.), prípadne prostredníctvom hry ako kompozičného postupu (napríklad vizuálny obrazec). Podobne ako v predchádzajúcich kapitolách aj tu smeruje J. Juhásová k dokladovaniu toho (na podklade textov Petra Milčáka, Ladislava Lipcseia, Erika Jakuba Grocha a i.), že moderná spirituálna lyrika nemá jednotvárny charakter ani sa striktnie nepridŕža ohraničenej škály motívov a tvarových riešení, ale narúša čierno-biele videnie sveta cez zblížovanie prvkov z rôznych (často protichodných) oblastí života.

V siedmej kapitole *Paradox ako hranica rozumu* autorka zohľadňuje chápanie kategórie paradoxu, resp. paradoxnosti v pomerne širokej metodologickej perspektíve, konfrontujúc ich konceptualizácie z pohľadu filozofie, fyzi-

ky, matematiky, umenia a náboženského myslenia (napríklad zen-budhizmu), pričom berie do úvahy aj všeobecné významy paradoxu plynúce z kontextu rôznych životných situácií. Jadrom jej výskumu sú však podoby a spôsoby uplatňovania paradoxu v literatúre „na úrovni slova, výroku, obrazu, postavy, žánru“ (s. 88) alebo medzitetového prepojenia – s dôrazom na texty modernej spirituálnej lyriky (napríklad básne Jána Buzássyho, Petra Repku, Wisławy Szymborskej, Czesława Miłosza). Výsledkom komparatívneho čítania textov je záver, že paradox, ktorý sa v spirituálnej poézii zvykne realizovať najmä cez stret „hodnotovo vysokej roly a odkrytej reality“ (s. 89), môže v tomto type lyriky plniť funkciu progresívneho princípu narúšajúceho strnulé schémy, „fundamentalizmus a sebedomé predstavy o dokonalosti či vlastnení pravdy“ (s. 89).

Na relativizáciu axiologických protikladov v spirituálnej tvorbe cez nekonvenčnú prácu so známymi tvarotvornými postupmi sa zameriava časť *Aký význam má nízke vo vysokom? Úloha subverzie a grotesky v kontexte spirituálneho*. Subverzívnym modifikáciám náboženských pretextov (Modlitba Pána – Pater Noster a litánie) sa J. Juhásová venovala podrobne už v monografických prácach, no v kompendiu túto problematiku rozšírila a prehĺbila o rozmer grotesky. Nadväzujúc na práce Michaila Michajloviča Bachtina, Wolfganga Kaysera a tiež Tibora Žilku a Silvie Pokrivčákovej, ktorí sa systematicky zaoberali skúmaním groteskných postupov v umení (vrátane literatúry), dokazuje, že subverzno-groteskný modus spirituálnych textov (napríklad básne Daniela Pastirčáka, Mikuláša Kováča, Davida Kinlocha) „produktívne tlmí ich didaktizujúci rozmer“ (s. 101), pričom subverzia sakrálnych motívov neplní v týchto textoch iba funkciu persifláže, lebo uplatňovanie výsmechu v nich nie je prvoplánové (výsmech nie je ich konečným posolstvom).

Priamym pokračovaním tohto uvažovania je kapitola *Napĺňanie a prekračovanie žánrových rámcov*, ktorú uvádza výklad žánru a žánrových foriem z pohľadu rôznych teoretických koncepcií (viacúrovňový model literatúry čes-

204 kého genológa Eduarda Petrů, koncepcia M. M. Bachtina o priamom vplyve dobovej kultúry na typológiu žánrov a podobne), no kľúčovým metodologickým zdrojom je koncept Libora Paveru o „tekutých pieskoch“, zdôrazňujúci dynamickú povahu žánrov a flexibilitnosť žánrových matric. Autorka sa tu nezaobera subverzívnym spôsobom nadväznosti na náboženské alebo biblické žánrové predlohy, ale zameriava sa na afirmatívne nadväznosti na vybrané žánrové matrice, konkrétne žalm, litánie, Pieseň piesní a križovú cestu. Posttextami, na ktorých demonštruje významotvorné a tvarotvorné aktualizácie uvedených pretextov, sú básne I. Kraska, Milana Rúfusa, Najwana Darwisha, Anny Ondrejovej a Petra Repku, kde dokladuje funkčnosť literárneho pretvárania tradičných žánrových modelov s ohľadom na obohacovanie konotačnej nasýtenosti posttextov.

V desiatej kapitole, ktorá kompendium z hľadiska stanovených tematických okruhov uzatvára, autorka nadväzuje na výskum prezentovaný v monografii *Od symbolu k latencii*, čo predznamenáva aj názov state: *Ikonodúlia a obrazoborectvo. Ako zachytiť blízkosť aj inakosť Boha? O negácii a latencii v spirituálnom diskurze*. Ústredným princípom, na podklade ktorého J. Juhásová volí interpretačnú perspektívu, je ekvivalentná substitúcia ako jeden z prostriedkov ozvláštnenia, pričom v kontexte spirituálnej lyriky (reflektovanie problematiky založenej nie na empirii, ale na intuícii a vnútornej projekcii) sleduje uplatňovanie tohto prostriedku cez postupy absencie – negácie a latencie. Oba postupy dáva do priamej súvislosti s estetikou vznešenosti, kde sa uplatňujú tzv. mínusové postupy, keďže negácia ako popretie odvádza človeka od stereotypnosti poznania a latencia zase odkazuje na skryté, prípadne zamlčované prvky, čím smeruje k zvýznamňovaniu tých najjemnejších významových nuáns. Konkrétne realizácie uvedených postupov sleduje na textoch E. J. Grocha, Rudolfa Juroleka, J. Zambora a Paula Celana a interpretuje ich v širšom kontexte zohľadňujúc nielen poetiku daného autora, ale aj dobovú spoločensko-politickú situáciu (osobitne situáciu v období politickej neslobody).

Záverečná časť práce *Priestor na vlastnú báseň* rekonštruuje predošlé tematické okruhy v podobe interaktívnych zadanií, ktorých úlohou je viesť čitateľa k samostatnej tvorivej činnosti (napísaniu vlastného básnického textu), ako aj k pretaveniu teoretického poznania do kreatívneho a kritického spôsobu myslenia.

Publikácia *Melankólia a zá-zrak* korešponduje s predchádzajúcimi výskumnými projektmami, v ktorých J. Juhásová uplatňovala nekonvenčné perspektívy skúmania a s kritickým odstupom (bez subjektívneho hodnotiaceho akcentu) úspešne identifikovala spojitosti medzi tradičnými východiskami spirituálnej lyriky a ich novšími aktualizáciami v textoch súčasnej poézie, čím poukázala na flexibilitnosť a dynamiku tohto typu básnickej výpovede. V kompendiu navyše dokázala popularizovať tieto vedecké poznatky širšej čitateľskej verejnosti. Tento aspekt sa odzrkadľuje jednak v sekcii primárnych a sekundárnych materiálov, ako aj v rozsahu, hĺbke a náročnosti ich rozpracovania, pričom vedecký jazyk práce autorka funkčne dopĺňa o esejistické pasáže, prípadne o stručný výklad literárnovedných termínov. Práca interaktívnym spôsobom prepája vedecké výskumy s pedagogickou praxou, no zároveň ponúka priestor a impulzy na nové perspektívy skúmania, takže môže byť zdrojom inšpirácií nielen pre učiteľov a študentov, ale aj pre akademickú a vedeckú obec.

Mgr. Anna Bukovinová
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: bukovinova4@uniba.sk